

FRIEDLEIN, Roger: *El diàleg en Ramon Llull: l'expressió literària com a estratègia apologètica*, Barcelona - Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears, 2011; «Blaquerna», 8.

JOSEP E. RUBIO

Universitat de València
jerubio@uv.es

El llibre de Friedlein es presenta com una contribució a l'estudi de l'expressió literària en Ramon Llull, una qüestió important des del moment en què Jordi Rubió va clarificar el paper de la literatura en el projecte missional lul·lià (RUBIÓ I BALAGUER 1957). Des d'aleshores, queda clar que l'estudi de l'expressió literària present en algunes obres de Llull és inseparable del coneixement del seu pensament i, específicament, del «nucli dur» de la seua filosofia, l'Art lul·liana, ja que la utilització de determinades formes literàries i retòriques té la finalitat de presentar, des d'una estratègia comunicativa eficaç, uns continguts doctrinals que són al cor de l'obra lul·liana.

Una de les formes literàries més emprades per Llull és el diàleg. L'estudi de Friedlein és especialment interessant perquè aborda amb deteniment aquest gènere que, com queda palés després de la lectura del llibre, és absolutament central en la producció de Llull. Es tracta doncs d'un treball necessari per aclarir la manera com Llull empra estratègies literàries amb una finalitat apologètica. En concret, l'estratègia de presentar el contingut de moltes de les seues obres en forma de ficció dialogada. L'autor considera en primer lloc la inserció dels diàlegs lul·lians en la tradició clàssica i medieval del gènere. A partir de la constatació que les tres tradicions dialògiques de l'Antiguitat clàssica (Plató, Ciceró i Llucià) no exerceixen una influència directa en l'edat mitjana, es planteja la necessitat d'estudiar cada diàleg medieval sobre el rerefons dels diàlegs cristians primerencs. Els pressupòsits metodològics que sustenten l'estudi són sòlids, ja que es preocupa per esbrinar detalladament els criteris de delimitació del diàleg com a gènere per arribar a una definició que siga vàlida per a aquest en la seua forma medieval i veure, posteriorment, com el diàleg lul·lià s'hi ajusta. Del general al particular, la part introductòria assenta doncs els conceptes en joc abans d'entrar a l'anàlisi en detall de cada obra.

En la part dedicada a les característiques del diàleg lul·lià és interessant la relació que s'estableix amb l'Art lul·liana i la forma de preguntes i respostes. Més enllà del context cultural i literari del moment, l'especificitat de l'Art podria explicar algunes característiques del diàleg lul·lià; per exemple, es qüestiona si l'esquema de preguntes i respostes de l'Art pot tenir relació amb el diàleg com a forma literària. Tot i que, al nostre parer, la descripció resumida que es fa de l'estructura d'un «tractat típic de l'Art» és incompleta, la conclusió a què hom arriba (que «el diàleg com a principi de producció textual no sorgeix del principi de preguntes i respostes», p. 65) és correcta. Incompleta perquè no es pot reduir

l'Art a un alfabet d'abreviatures, figures, sèries de conceptes i tot seguit preguntes. Aquesta és la visió mecanicista de l'Art combinatòria com a «màquina de pensar» que obvia elements importants com les «condicions», els «modes» o les «definicions», els autèntics criteris de validació de les respostes (de fet, són les respostes a les qüestions). Entre els conceptes repartits en figures i les qüestions hi ha un abisme que no es pot salvar sense aquests components més discursius que són presents a totes les versions de l'Art. Una presentació més completa de l'Art, no exclusivament reduïda a figures i preguntes-respostes, hagués oferit probablement més material per a la reflexió sobre aquest punt tan destacat com és el de la seua relació amb la forma literària del diàleg. Friedlein es pregunta també si Llull vinculà el seu mètode artístic a textos literaris dialogats d'estructura pregunta-resposta i, a la recerca de fonts, arriba a la conclusió que «l'Art lul·liana com a mètode pot ser concebuda com una forma, inspirada per textos com ara el *Llibre de Sidrac*, de sistematització i automatització de seqüències de preguntes i respostes» (p. 64). Com acabem d'exposar, no creiem que l'Art es pugui reduir a un sistema automàtic que genera preguntes i respostes i, a més, sembla més senzill trobar la inspiració lul·liana per a aquest sistema en una font més pròxima i evident com són les *quaestiones* dels tractats escolàstics.

Després de l'extensa introducció segueix l'estudi detallat de sis diàlegs lul·lians. El lector trobarà informació valuosa per al coneixement de cada una de les obres. No sols s'exposa amb precisió el contingut de cada text, sinó que s'interpreta a la llum d'altres textos lul·lians i, sobretot, es fa un exhaustiu estudi de l'estructura i dels elements retòrics que donen la clau per a comprendre el que pretenia Llull amb cada diàleg. Es tracta doncs d'un model d'accés interpretatiu als textos lul·lians que té en compte l'ús de l'expressió literària com a estratègia apologètica, de manera que respon perfectament a l'objectiu plantejat des del títol. Per exemple, és destacable, en el cas del *Llibre del Gentil*, la interpretació que es fa de l'*hortus deliciarum* de l'inici com a al·legoria de la sensualitat relacionada amb l'escatologia musulmana, oposada a la interpretació dels arbres, representatius de la contemplació i de l'escatologia cristiana, però també element d'enllaç entre els plans narratiu i argumentatiu de l'obra. O en el cas del *Liber Tartari* l'estudi completíssim de l'estructura que serveix per a fer llum sobre la relació entre forma i contingut. Friedlein s'adona de la peculiar divisió del comentari del psalm *Quicumque vult*, que no respon als paràmetres estructurals més corrents: trenta-cinc parts o versicles en lloc dels quaranta habituals. Com que la seqüenciació imposada en aquest cas és 1+16+1+16+1, clarament simètrica, Friedlein identifica un referent trinitari en aquesta composició numèrica (1+1+1), però afegeix que les xifres escol·lides (setze i trenta-cinc) no tenen «cap significat que es pugui relacionar amb el *Liber Tartari*» (p. 138), a diferència del quaranta, un dels números més significatius en les al·legories numèriques cristianes. La clau en aquest cas ens la dóna, un cop més, la referència a l'Art, sempre necessària per entendre qualsevol obra de Llull: setze és el número estructurador de les versions primeres de l'Art, anomenades precisament «quaternàries» per aquest motiu (4x4).

El *Desconhort* i la *Consolatio venetorum* escenifiquen converses de tema consolatori en les quals l'autor apareix com a interlocutor. Aquesta part ofereix reflexions valuoses sobre les formes d'expressió del jo en els pròlegs de les obres lul·lianes anteriors al primer dels textos esmentats i resol alguna aparent incongruència sobre el perfil moral amb què aquest jo es presenta en el *Desconhort*. Amb una bateria de dades precises, Friedlein demostra que la ira que el caracteritza no és un vici, sinó que respon a l'espècie d'«ira virtuosa» present en el discurs moral d'altres autors com St. Tomàs i considerada pel mateix Llull en obres anteriors com el *Llibre de contemplació*. Per arrodonir l'argumentació podem afegir que també en l'Art (i de nou la connexió entre l'Art i la resta de la producció de Llull és manifesta) es troba aquesta consideració virtuosa de la ira: ja a l'*Art abreuçada d'atobar veritat* es presenta en la part dedicada a l'aplicació de la figura V, la de les virtuts i els vicis.

Les *Oracions e contemplacions de l'Enteniment* és un altre dels diàlegs lul·lians objecte d'estudi. Aquest permet analitzar no sols la representació del jo en els diàlegs, sinó també especialment l'ús de personificacions, un recurs molt emprat pel nostre autor. El minuciós treball sobre el contingut d'aquest text porta a Friedlein a una conclusió molt important, l'abast de la qual va més enllà d'aquest estudi, i que en alguns altres ja havíem apuntat: la «contemplació» és una activitat de l'ànima racional identificada amb la «demostració» (RUBIO 2012). Aspectes fonamentals del pensament lul·lià són doncs analitzats amb una claredat expositiva molt notable gràcies al treball interpretatiu sobre els diàlegs d'aquest llibre, la qual cosa mostra que els textos representatius d'aquest gènere són, per a Llull, eines fonamentals per a la transmissió de les seues idees. Així, el darrer dels diàlegs estudiats, la *Disputatio Fidei et Intellectus*, entra directament al cor d'un dels temes principals de la filosofia lul·liana: el de les relacions entre fe i raó. Però l'aportació principal d'aquest llibre és la manera com Friedlein és capaç de posar en relació el contingut doctrinal de cada diàleg amb una forma literària que és exhaustivament analitzada. En aquest cas, el diàleg entre Fe i Enteniment té dues parts: en la primera és *Fides* qui sembla imposar-se al seu interlocutor, mentre que en la segona assistim a un capgirament de la distribució de les forces i a la victòria dialèctica d'*Intellectus*. Els referents textuais identificats són diferents en cada part: el gènere romànic del «debat» en el primer cas, i les *quaestiones disputatae* en el segon. Llull és el mestre de l'hibridisme i de l'aprofitament de referents diversos que, convenientment identificats, com fa Friedlein, poden aportar informació valuosa sobre el sentit del discurs amagat rere l'embolcall.

El darrer capítol està dedicat a presentar les característiques del diàleg lul·lià com a model literari. Com a conclusió de les anàlisis anteriors de textos específics, hom pot identificar alguns trets com, per exemple, el que Friedlein anomena «la hipertròfia de l'estructura». De nou es fa palesa una de les virtuts principals d'aquest treball: no es limita a l'enumeració de les característiques detectades, sinó que intenta explicar-les des de la concepció estètica lul·liana per tal de dibuixar les línies mestres del projecte «literari» de Ramon Llull. Així, s'apunta cap a

les idees d'*ordo* i de *pulchritudo* de la *Rhetorica noua* com a fonament teòric que explica la praxi lul·liana del diàleg. L'estudi es completa amb una breu però interessant panoràmica del diàleg en el lul·lisme iberoromànic medieval i amb un apèndix que conté el corpus dels diàlegs lul·lians amb una presentació resumida, en forma de fitxa, de cadascun d'ells.

En resum, un treball de referència sobre un aspecte no massa estudiat però pendent d'anàlisi en la recerca lul·liana de les darreres dècades. L'estudi de l'articulació entre forma literària i contingut doctrinal en l'obra de Llull a partir de les idees retòriques de l'autor és un camp obert des de la publicació dels articles pioners de Jordi Rubió i Balaguer. Fins ara només havia estat apuntada en el *Llibre d'amic e amat* (PRING-MILL 1962-1967) i en el *Llibre de contemplació* (RUBIO 1995). La consideració en bloc de tot el corpus dels diàlegs lul·lians aprofundeix sens dubte aquesta línia d'estudi. Hem de celebrar doncs la publicació en català d'aquest estudi, originalment escrit en alemany. En aquesta versió catalana s'actualitza en algunes notes la bibliografia, ja que ha transcorregut una dècada des de l'aparició de l'estudi original. No es tracta d'una actualització sistemàtica, sinó de referències puntuals importants. En aquest punt, caldria remarcar que unes quantes referències bibliogràfiques presents en el text no han estat recollides en la bibliografia final. Així, Ruhe (1987), citat, per exemple, a la pàgina 49, no està recollit a la bibliografia. Com tampoc Friedlein i Traninger (2001) o Traninger (2001), citats en nota respectivament a les pàgines 53 i 57.

BIBLIOGRAFIA

- PRING-MILL (1962-1967): Robert Pring-Mill, «Entorn de la unitat del *Llibre d'amic e amat*», *Estudis Romànics*, 10, 33-61.
- RUBIO (1995): Josep E. Rubio, *Literatura i doctrina al Llibre de Contemplació de Ramon Llull*, València: Saó.
- RUBIO (2012): Josep E. Rubio, «Contemplation et prière: deux composantes de l'art lullienne», *Iris. Annales de philosophie*, 33, 59-70.
- RUBÍO I BALAGUER (1957): Jordi Rubió i Balaguer, «L'expressió literària en l'obra lul·liana», dins: *Obres Essencials de Ramon Llull*, vol. 1, Barcelona: Editorial Selecta, ps. 85-110.